

ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ВАСИЛЯ КАЮКОВА (1945 – 2001)

Надія КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград)

Постановка проблеми. Патріотичне виховання в нинішній політичній, соціально-економічній ситуації в Україні спрямоване на духовне оздоровлення народу, формування в Україні громадянського суспільства на засадах громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розвитку національної самосвідомості, на визнанні пріоритету прав людини. Воно має дієво впливати на розвиток суспільства, його функціонування на засадах гуманізму, верховенства права та соціальної справедливості. Згідно із положеннями Закону України «Про освіту», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [4], «Основних орієнтирів виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» [3], Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді [2] виняткового значення набуває національно-патріотичне виховання, яке має забезпечити становлення й розвиток, соціальну активність і цілеспрямованість особистості, здатної до самореалізації, суспільної діяльності, сприйняття й розвитку духовних надбань українського народу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у висвітлення проблеми розвитку патріотизму, національної свідомості особистості зробили роботи І. Беха, І. Підласого, О. Захаренка, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та інших. Проблеми формування національних і загальнолюдських цінностей в учнівській та студентській молоді в процесі освіти досліджують О. Вишневський, В. Іванчук, Л. Рибалко, М. Таланчук, А. Троцько та інші. Залишається

актуальним питання вивчення, узагальнення й використання досвіду організації національно-патріотичного виховання в сучасних закладах освіти, зокрема авторського досвіду відомого педагога В.Каюкова.

Мета статті – проаналізувати провідні концепти та виокремити соціальну і педагогічну значущість системи патріотичного виховання в теорії і практиці В.І. Каюкова.

Виклад основного матеріалу. *Коротка історична довідка.* Загальноосвітню школу № 21, розміщену на високому березі Інгулу, у 1990 році очолив Василь Каюков – заслужений учитель України, відмінник освіти України, учитель-методист, кандидат педагогічних наук, лауреат премії імені В. Винниченка, премії «Лиш храм збудуй», кількаразовий переможець всеукраїнських конкурсів «Учитель року». Саме під керівництвом Василя Каюкова навчальний заклад став першим у регіоні, де було започатковано цілеспрямований процес утвердження національних свідомості, традицій, культури. Навчально-виховний процес ґрунтувався на героїчних традиціях українського народу. Навчальний заклад утверджувався як школа-голока, школа-берегиня з унікальною структурою: музейна кімната Василя Сухомлинського, кімнати-лекторії імені Тараса Шевченка, Миколи Смоленчука, Івана Карпенка-Карого, поетеси Марії Губко, Івана Котляревського, української діаспори, історії Українського війська та Запорозького козацтва, портретні галереї були створені високопрофесійно, вдумливо, з любов'ю.

З 1991 року в навчальному закладі заявляє про себе особлива система учнівського самоврядування – «Козацька паланка імені Івана Сірка», яка співпрацює з Буго-Гардівською паланкою Українського козацтва. На засадах козацько-лицарського виховання функціонують дитячі організації перевеслят (1–4 класи), козачат (5–8 класи), січовиків-наставників (9–11 класи). Стали традиційними яскраві свята: «Козацькі забави», «Конкурс козацької пісні, строю та примовки», ритуал «Вшанування Державного прапора України». Шкільна спільнота, враховуючи особливості історії, розташування та устрою життя саме Старої Балашівки, створюють гімн, герб та Козацький прапор. Життєдіяльності навчального закладу надають колориту та емоційності свята, в яких знайшли свої вагомі ролі, поряд з учнями, їхні батьками та вчителі. Тому дні іменинників, вечори української пісні, зустрічі «Тато, мама, я – козацька сім'я», «Творчі портрети роду» стали шкільно-сімейними. Під керівництвом Василя Івановича розвивалася, вдосконалювалася творчість кожного вчителя, кожного учня – вчили і навчалися із задоволенням – продовжували славні й давні традиції, створювали нові. Заклад став творчою лабораторією, яку відвідували і захоплювалися численні делегації з Кіровограда, області, з багатьох регіонів України, із-за кордону.

Якщо людина талановита, вона талановита у всьому. Василь Іванович був талановитим Учителем, директором школи, активним громадським діячем, поетом, романтиком, мрійником. Окрема сторінка в його житті – виконання й захист дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу» (1996). Робота була виконана в Прикарпатському університеті ім. В.С. Стефаника під керівництвом академіка АПН України, доктора педагогічних наук, професора Стельмаховича Мирослава Гнатовича.

Провідні концепти патріотичного виховання учнівської молоді. Обґрунтовуючи актуальність дослідження, В.І. Каюков наголошував: «Розробка змісту шкільної освіти як засобу патріотичного виховання учнів на героїчних традиціях українського народу є однією із актуальних проблем педагогічної науки і практики. Її актуальність зумовлена об'єктивними потребами розбудови Української незалежної держави» [5, с. 2].

Він був переконаний, що Новій суверенній Україні потрібні нові люди, тобто такі її громадяни, які характеризуватимуться глибоко осмисленою життєвою позицією, і виховати таку особистість можна тільки за умови розвитку національної освіти, у якій система виховання й

навчання ґрунтується на ідеях патріотизму, народної філософії, на засадах родинного виховання, української етнопедagogіки, наукової педагогічної думки.

Звертаю увагу, що це був 1996 рік. Нам би дослухатися, і замість численних реформаций в освіті, цілеспрямовано розбудовувати школу як духовну колыску народу. Дослідник вивчає праці з патріотичного виховання відомих українських вчених минулого і сучасності: Г. Ващенко, О. Духновича, С. Русової, В. Сухомлинського, О. Вишневського, П. Кононенка, М. Стельмаховича, М. Шкіля та інших. Аналізує тенденції шкільної практики. Це дає йому можливість чітко окреслити і практично реалізувати завдання дослідження.

Глибокий історико-педагогічний аналіз витоків українського патріотизму оптимізував його роль в оновленні змісту навчально-виховної роботи, визначенні провідних напрямків патріотичного виховання на героїчних традиціях українського народу.

Система патріотичного виховання учнів, що склалася в загальноосвітній школі I–III ступенів № 21 м. Кіровограда, була оптимальною продуктивною моделлю педагогічної діяльності, спрямованої на виховання в учнів патріотичних почуттів. Директор школи багато розмірковує над феноменом патріотичного виховання, і приходиться до висновку, що це осмислений цілеспрямований процес педагогічного впливу на учня з метою формування кращих рис громадянина незалежної Української держави, який палко любить свою Вітчизну, піклується про добробут свого народу, його духовне здоров'я, готовий стати на захист рідної землі, здійснити подвиг в ім'я честі і гідності своєї нації [5, с. 12]. Патріотичні почуття дослідник вважає найважливішою складовою емоційної культури особистості, яка слугує піднесенню України до рівня високорозвинених держав світу.

Він мистецьки прищеплює учням любов до рідної мови, виховує усвідомлену особисту відповідальність за збереження культурних надбань народу, прагнення вносити посильний вклад у розбудову своєї країни.

Для цього невтомно працює: розробляє цикл тематичних уроків, виховних заходів, сценаріїв свят українознавчого характеру, методичних матеріалів, рекомендацій щодо запровадження позитивних надбань у практику роботи загальноосвітніх шкіл. Багато друкується, аргументовано виступає на численних педагогічних зібраннях, які часто і успішно проходять на базі експериментальної школи.

В авторській моделі національної школи була доведена життєздатність системи патріотичного виховання, яка максимально враховувала національні риси й самобутність українського народу. Це була одна з перших спроб

обґрунтування необхідності нового осмислення навчально-виховного процесу, доведення високої ефективності народної педагогіки, українознавства в справі виховання національної самосвідомості громадянина незалежної України.

Наприклад, робота молодших школярів – перевеслят спрямовувалася за такими напрямками: «Батьківська криниця» (учні вивчають історію роду, краю, країни, активно готуючись до вступу в ряди козачат); «Чарівна сопілка» (діти вивчають усну народну творчість: пісні, загадки, казки, легенди, прислів'я, приказки, скоромовки, примовки, щедрівки тощо. Вони вчаться усвідомлювати своє українство змалечку); «Золоті руки» (учні вчаться працювати, приносити собі й людям користь, допомагати батькам, дідусяві, бабусі, учителям; вчаться шанувати працю дорослих); «Зайчики-грайчики» (діти проникають у таємниці народної гри, розучують ігри, розваги, розвивають фантазію, кмітливість, спритність, товариськість); «Матінка-природа» (учні проводять уроки мислення на природі, досліджують її, здійснюючи подорожі, прогулянки, навчаючись допомагати природі й бути відповідальними за збереження природного середовища).

Для учнів 1–4-х класів директор школи склав Абетку козачат, яка відтворювала славні сторінки історії українського народу, розробив ритуал «Посвяти у перевеслята», написав примовки, що прославляють імена національних героїв. Організуючи духовне життя учнів молодших класів, залучаючи їх до роботи дитячого куреня перевеслят, він подавав приклад виховання патріотизму, який заперечує такий напрямок переконань людини, коли вона, не відчуваючи любові до рідної домівки, роду, свого народу, вихваляється своєю начебто «глобальною» любов'ю до людства, але залишається при цьому не патріотом, а космополітом. Дослідник аргументував свою позицію, посиляючись на слова О. Духновича, який писав: «Хто своє не любить, а за чужим прагне – той своє загубить, чуже не досягне».

У процесі пошуків була створена організація козачат імені Івана Сірка, яка об'єднувала учнів 5–11-х класів. Учні входили в братства, які склалися з гуртів – правдолюбів, екологів, добротворців, котигорошківців, фольклористів.

Гурт правдолюбів під керівництвом гуртового пропагував сторінки історії українського козацтва, готував Мале козацьке коло (збір братства), на якому козачата знайомилися з літературою, що розповідає про вікову боротьбу українського народу за волю й державу, незалежність України, традиції козаків, їхні героїчні подвиги, діяльність сучасного козацтва. Правдолюби вивчали творчість письменників «розстріляного безсмертя»,

готували вечори, козацькі уроки, турніри, що сприяли духовному оновленню кожної особистості, вихованню патріотичних почуттів.

Гурт екологів спрямовував роботу братства на захист рідної природи, знайомив учнів з ставленням козаків до екологічних проблем, допомагав котигорошківцям в організації туристичних походів і вихованні бережливого ставлення до природи, серед якої козачата таборувалися, готували страву, проводили турніри лицарської честі, козацькі забави.

Гурт добротворців спрямовував роботу братства на усвідомлення ідей милосердя, захисту молодших, лицарського ставлення до дівчат, синівного й дочірнього ставлення до батьків, гуманного ставлення до людей похилого віку, інвалідів.

Гурт котигорошківців організував спортивно-масову роботу, дбав про загартування здоров'я козачат, влаштував «Козацькі забави», спортивне свято «Тато, ненька, я – козацька сім'я», «Веселі старты козачат», розробляв маршрути козацьких походів та екскурсій, докладав усіх зусиль для цілеспрямованої роботи експедиційних загонів «Козацькими шляхами».

Гурт фольклористів організував роботу братства з дослідження козацької старовини, запису козацького фольклору, видавав рукописний журнал «Козачата», твори школярів на козацьку тематику, проводив різноманітні уроки українознавчого змісту.

Учні 5–11-х класів мали свій ритуал посвяти в козачата. Вони вивчали козацькі примовки, українські патріотичні пісні, готували й проводили свята.

Старші козачата (учні 10–11-х класів) навчалися в Січовій школі наставників, допомагали класним керівникам у роботі з учнями молодших та середніх класів [6; 7]. Дослідник наголошував, що метою патріотичного виховання на сучасному етапі розбудови Української держави є формування готовності передати молодшому поколінню соціальний досвід, духовні багатства української культури, бо лише та спільність людей має перспективу залишитися нацією, народом, яка спрямовує свої зусилля не тільки на задоволення споживацьких потреб, а, у першу чергу, на збагачення свого внутрішнього світу, освоєння надбань народу.

Поскілки мова йде за системний підхід у здійсненні патріотичного виховання молоді, вважаємо за необхідне звернутися до енциклопедичного словника, де система (від грецьк. – ціле, що складається з частин) потрактована як множина елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один із одним, створюючи певну цілісність, єдність [1, с. 347]. Складниками системи національно-патріотичного виховання Василя Івановича

Каюкова є чітко окреслені: мета, завдання, суб'єкти діяльності та співпраця між ними, процес національно-патріотичного виховання, ефективні умови, у яких виховання здійснювалося, предметне управління, що забезпечило їхнє об'єднання в цілісну систему й поступальний розвиток цієї системи. Це робить її життєздатною й прогностичною.

Наскільки дана проблема, якій віддав усе своє творче життя Василь Іванович Каюков, залишається актуальною й недостатньо реалізованою, свідчать заходи, які проведені в останні роки, зокрема *семінар-презентація «Патріотизм як цінність і консолідуюча основа нації»*, який відбувся 28 січня 2015 року в Національній академії педагогічних наук України. Організатором заходу виступив Інститут проблем виховання НАПН України, який ставив за мету обговорення актуальних питань, викликів і загроз щодо патріотичного виховання дітей та молоді, вироблення подальших кроків у патріотичному вихованні дітей та молоді на засадах взаємодії якомога ширшого кола різних соціальних інституцій та організацій.

На думку І. Бега, директора Інституту проблем виховання НАПН України, пріоритетною є гуманістично-орієнтована розвивальна модель виховання, у якій варто визначати патріотизм як особливе, безумовне й високосмислове почуття-цінність, що характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Складовими почуття патріотизму є: любов до народу, Батьківщини, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності.

У привітаних учасникам заходу від Л. Гриневич, голови комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України, наголошується, що патріотизм являє собою свого роду моральний фундамент суспільної й державної будівлі, опору його життєспроможності. Патріотизм можна віднести до вищих форм проявлення духовності. Патріотами ж народжуються. Патріотизм прищеплюється змалечку як невід'ємна риса людського характеру, і в суспільстві, що розвивається, засвоєння патріотичних цінностей і норм життя – це перш за все об'єктивний, керований процес. Виховується це святе почуття різними шляхами і засобами. Таке виховання здійснюється на основі рідної мови, історії, культурних надбань свого народу, його звичаїв, традицій. Саме тому на державному рівні потрібно запроваджувати цілеспрямовані комплексні, послідовні і взаємоузгоджені за часом, ресурсами та результатами діяльності органів державної виконавчої влади і громадськості програми патріотичного виховання громадян України.

Учасники семінару-презентації, визнаючи високу вагу й значущість патріотичної проблематики для нашої держави, відзначили актуальність подальшого різновекторного розгортання практико-орієнтованих досліджень, обґрунтування й упровадження нових технологічних підходів та засобів, здатних істотно вплинути на практичний виховний потенціал освіти, доповнюючи й урізноманітнюючи всі її складники: навчально-виховний процес, позакласну й позашкільну роботу, дозвілєву діяльність.

На думку науковців і педагогів – практиків, цілісна система патріотичного виховання особистості має здійснюватися шляхом реалізації ряду завдань. Серед них: визнання й забезпечення в реальному житті прав людини, її прав та гідності як найвищої соціальної цінності; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість, чесність, відповідальність. Забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей, для розвитку професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності особистості; формування громадянської ідентичності, відчуття належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; утвердження почуття патріотизму, відданості в служінні Батьківщині.

Оцінюючи якості, риси конкретної особистості, соціальної групи науковці пропонують використовувати ряд критеріїв:

– когнітивний (пізнавальний) визначає рівень розвитку патріотично орієнтованих знань, уявлень, які є основою розуміння патріотизму й цілісного самовизначення особистості та групи як суб'єкта соціально значимої діяльності;

– мотиваційний характеризує рівень патріотичної спрямованості особистості або групи, їхні орієнтації, мети, установки, які визначаються духовно-моральними й соціально-значущими потребами та інтересами;

– дієво-поведінковий визначає готовність особистості, групи до повноцінної самореалізації як громадянина-патріота Вітчизни в одній чи декількох сферах соціально значимої діяльності;

– світоглядно-ціннісний характеризує ступінь сформованості системи поглядів, переконань, принципів, цінностей, які посилюють позитивний вплив особистості на всі сторони життя й діяльності в інтересах суспільства й держави.

Висновки. Як підсумок, хочемо наголосити, що тривалий експеримент, проведений В.І. Каюковим, довів: активна патріотична позиція визначається усвідомленням національного «Я», знанням історії свого народу, умінням засвоювати її уроки, рівнем володіння національною

культурою, прагненням внести власний вклад у збереження й розбудову Української незалежної держави. Саме в цій ролі представники нації проявляють кращі моральні якості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: «Либідь», 1997. – 347 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>.
3. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://govuadocs.com.ua/docs/index-19246059.html>.
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – Назва з екрану.
5. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – теорія та історія педагогіки / Каюков Василь Іванович. – Кіровоград. – 1996 р. – 16 с.
6. Каюков В.І. Школа козацького виховання: [метод. посібник] / В.І. Каюков. – Кіровоград, 1996. – С. 1–92.
7. Каюков В.І. Національна школа: перші кроки: [метод. посібник] / Каюков В.І. – Кіровоград, 1992. – С. 25–64.

ВІДНОСИНА

1. Honcharenko S. Ukrainskyi hedahohichny slovnyk. – Kyiv.: Lybid. 1997. – 347 s.

2. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovania molodi. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>

3. Nakas Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 31.10.2011 № 1243 Pro osnovni oryntyry vykhovannia uchniv 1–11 klasiv zagalnoosvitnikh navchalnikh zakladiv Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://govuadocs.com.ua/docs/index-19246059.html>.

4. Natsionalna strategiiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

5. Kaykov V. I. Patriotychno vykhovannia uchniv zagalnoosvitnoi shkoly naheroichnykh tradytsiiakh ukrainskogo narodu: avtoreferat dys. na zdbuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spech. 13.00.01 – teoriia ta istoriia pedahohiky / Kaykov Basilii Ivanovich. – Kirovohrad. – 1996 r. – 16 s.

6. Kaykov V. I. Shkola kozatskogo vykhovannia: Metodychnyi posibnyk. / V. I. Kaykov. – Kirovohrad. – 1996 r. – № 9. – S. 1–92.

7. Kaykov V. I. Natsionalna shkola: pershi kroky: Metodychnyi posibnyk. / V. I. Kaykov. – Kirovohrad. – 1992 r. – S. 25–64.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Калініченко Надія Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, Заслужений вчитель України, завідувач кафедри біології та методики її викладання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія освіти (регіональний аспект), концепти гуманної педагогіки, професійна освіта.